

Du valstybės perversmai,
viena sulaužyta priesaika,
skandalingos vedybos,
vyresniųjų sūnų išdavystė...
ir tai tik pradžia.

INGA
BARANAUSKIENĖ

Lietuvos valdovų paslaptys

Kęstutis ir Birutė

OBUOLYS

INGA BARANAUSKIENĖ

Lietuvos valdovų paslaptys

Kęstutis ir Birutė

Mestutis

Kęstutis ir žemaičiai

Kas buvo Kęstutis? Koks buvo jo statusas Lietuvos valstybėje? Iš pirmo žvilgsnio, viskas lyg ir aišku, – antrasis asmuo po valdovo, valdęs Trakus ir Žemaitiją. „Sveiks, Kęstuti minėtinas, / Iš žemaičių ko stipriausias!“ – taip jį sveikino Simonas Stanevičius savo dar 1823 m. parašytoje „Šlovėje žemaičių“.

Vis dėlto istorikams Kęstučio valdžia Žemaitijoje kelia klausimų. Kiek galima spręsti iš prieinamų šaltinių, jis neturėjo čia asmeninių valdų, rezidavo Trakuose, o jo santykiai su žemaičiais buvo šiek tiek kontroversiški. Ypač iškalbingas Vygando Marburgiečio aprašytas 1382 m. vasaros epizodas, kai, Algirdaičiams užėmus Trakus, Kęstutis atvyko į Žemaitiją prašyti pagalbos: užuot suteikę ją iš karto, kaip derėtų klusniems valdiniam, žemaičiai dar siuntė pasiuntinius pas Jogailą, derėjosi ir į Kęstučio pusę stojo tik Algirdaičiams atsisakius tenkinti jų sąlygas¹. Kad žemaičiai Lietuvos valstybėje turėjo savivaldą ir plačią autonomiją, liudija ir daugybė kitų epizodų. Kai kuriuos istorikus tai skatina manyti, kad Kęstutis Žemaitijos apskritai nevaldė².

Vis dėlto Žemaitija, nepaisant jos autonomiškumo, buvo integrali Lietuvos dalis, ir daugybė šaltinių liudija, kad jos reikalais

1 Vygandas Marburgietis. *Naujoji Prūsijos kronika*, vertė R. Jasas, Vilnius, 1999, p. 181.

2 Ivinskis Z. *Lietuvos istorija iki Vytauto Didžiojo mirties*, Vilnius, 1991, p. 246; Aleksandravičius E., Butrimas A., Nikžentaitis A., Vaivada V., Žulkus V. *Žemaitijos istorija*. Vilnius, 1997, p. 84.

užsiiminėjo būtent Trakų kunigaikštis¹. Kęstučio ryšiai su žemaičiais akivaizdūs. 1381 m. jis nuvertė Jogailą, pasitelkęs būtent žemaičių pajėgas². Be to, negalima nepastebėti, kad po Kęstučio mirties būtent žemaičiai apgynė jo garbę ir galiausiai nubaudė Algirdaičius, pasodindami jo sūnų Vytautą į Lietuvos sostą – be jų paramos Vytautas nieko nebūtų pasiekęs. Taigi belieka daryti išvadą, kad gyvas būdamas Kęstutis žemaičius vis dėlto valdė, ir jie buvo jam ištikimi, nors kartais ir paburbėdavo.

Nesutarimus dėl Kęstučio valdžios Žemaitijoje daugiausiai lemia tai, kad pati žemaičių valdymo ir savivaldos sąranga vis dar nėra pakankamai aiškiai suvokta. XIV a. pabaigos–XV a. pradžios šaltiniuose žemaičiai figūruoja grupėmis, ir tai kuria įspūdį, kad Žemaitijoje apskritai nebuvo vienasmenio vadovo instituto ir visus krašto reikalus tvarkė didikų taryba arba sueiga³. Tačiau be vienasmenio vadovavimo neišsiverčia joks sociumas, jokia organizacija. Vadovo statusas ir įgaliojimų mastai gali įvairuoti, tačiau grynai kolektyvinis valdymas neįmanomas. Šaltiniai liudija kolektyvinį žemaičių diduomenės dalyvavimą priimant svarbiausius sprendimus⁴, tačiau kažkas turėjo prižiūrėti tų sprendimų vykdymą ir tvarkyti einamuosius reikalus, be to, daryti tai operatyviai, nes karo sąlygomis nebuvo laiko diskusijoms. Taigi, nagrinėdami Kęstučio statuso ir valdžios Žemaitijoje klausimą, pirmiausia turime išsiaiškinti, kaip buvo organizuota pati žemaičių savivalda.

1 Almonaitis V. *Žemaitijos politinė padėtis 1380–1410 m.*, Kaunas, 1998, p. 56–58, 90–92, 95, 104, 107.

2 Vygandas Marburgietis. *Naujoji Prūsijos kronika*, p. 172.

3 Almonaitis V. *Žemaitijos politinė padėtis 1380–1410 m.*, p. 84–85.

4 Ibid., p. 84.

ŽEMAIČIŲ SAVIVALDOS GIMIMAS

Savitą žemaičių statusą Lietuvos valstybėje nulėmė 1253–1261 m. įvykiai.

Lietuvos valstybės kūrimosi laikotarpiu ir pirmaisiais jos gyvavimo dešimtmečiais Žemaitija niekuo nesiskyrė nuo kitų periferinių žemių. Panašai kaip ir Nalšia arba Deltuva, ji buvo išlaikiusi tam tikrą autonomiją – viduramžių valstybės apskritai buvo autonomijų konglomeratai – tačiau nuo pat pirmojo paminėjimo 1219 m. žemaičių kunigaikščiai veikė kaip pilnaverčiai Lietuvos valstybės dalininkai: jie dalyvavo bendruose karo žygiuose ir taikos sutarčių sudaryme¹. Mainais Lietuvos valstybė gynė Žemaitijos interesus: kad ir kaip žemaičiams norėtųsi laikyti 1236 m. Saulės mūšį vien tik savo pergale, daug labiau tikėtina, kad šią pergalę laimėjo jungtinė visos Lietuvos kariuomenė². Be to, kai Vokiečių ordinas, absorbavęs Livonijos kalavijuočių ordino likučius, apie 1244–1245 m. atnaujino ekspansiją į žemaičių įtakon po Saulės mūšio patekusį Kuršą, pats Mindaugas atžygiavo vaduoti kryžiuočių užimtos Embutės pilies (deja, lietuviai tuokart patyrė triuškinamą pralaimėjimą)³.

Per visą šį laikotarpį žemaičiai nerodė jokio noro stiprinti ar plėsti savo autonomiją, be to, jie nebuvo vieningi. Kai 1248 m.

1 *Mindaugo knyga, Istorijos šaltiniai apie Lietuvos karalių*, parengė ir į lietuvių kalbą išvertė Antanavičius D., Baronas D., Dubonis A., Petrauskas R., Vilnius, 2005, p. 108–110.

2 Batūra R. *Lietuvos pergalė Šiaulių (Saulės) mūšyje 1236 m.*, p. 63–64; Ivinskis Z. Saulės – Šiaulių kautynės 1236 m. ir jų reikšmė, *Karo archyvas*, 1936, t. 7, p. 46; Latkowski J. *Mendog król litewski*, Kraków, 1892, p. 25–26.

3 *Livländische Reimchronik = Atskaņu hronika*, Bisernieka V. atdzejojums no vidusaugšvācu valodas, Mugurēviča Ē. priekšvārds, Mugurēviča Ē. un Kļaviņa K. komentāri, Rīga, 1998, p. 92–97 (2363–2588).

Mindaugas

Tautvilas

Vykintas

Alminas

kilo karas tarp Mindaugo ir jo brolieno Tautvilo, Žemaitija skilo pusiau. Tautvilą palaikė Vykintas, kuris buvo jo dėdė iš motinos pusės, ir Bulionių giminė¹, o Ruškaičiai² ir, matyt, 1219 m. sutartyje paminėto Gerdvilo³ palikuonys liko ištikimi Mindaugui.

1 *Mindaugo knyga*, p. 110–111.

2 *Ibid.*, p. 114.

3 *Ibid.*, 108.

Dar daugiau – vidaus karą Žemaitijoje laimėjo būtent Mindaugo šalininkai: 1252 m. pabaigoje Tautvilui teko bėgti į Haličą, Bu-lionys žuvo kovose, o Vykintas dingo iš metraštininkų akiračio – greičiausiai mirė¹.

Tuo viskas ir galėjo pasibaigti: ilgainiui Žemaitija tikriausiai būtų ištirpusi Lietuvos valstybėje, kaip Deltuva arba Nalšia. Tačiau 1253 m. liepą Mindaugas mainais už karūną perleido Vokiečių ordinui didžiumą žemaičių žemių², ir Žemaitijos istorija pasuko nauja linkme.

Pasiduoti kryžiuočiams žemaičiai nenorėjo – jie užsibrėžė tikslą priversti Mindaugą ir visą Lietuvos valstybę pakeisti savo politiką³, bet, kad būtų galima išsilaikyti, kol tai įvyks, reikėjo sukurti naują krašto valdymo struktūrą. Tai turėjo būti padaryta dar 1253 m. vasarą, nes iki žiemos žemaičiai dar spėjo sudaryti sąjungą su sembais ir dalyvauti Klaipėdos puolime⁴. Tačiau kaip toji valdymo struktūra atrodė?

Viena vertus, akivaizdu, kad aukščiausią valdžią Žemaitijoje perėmė kažkoks kolektyvinis valdymo organas – kunigaikščių taryba ar net platesnio masto diduomenės sueiga. Antra vertus, šaltiniai nedviprasmiškai praneša, kad žemaičiai, matyt, atstovaujami šio kolektyvinio organo, išsirinko ir vienasmenį vadovą – Alminą⁵, kurį, matyt, reikėtų tituluoti vyriausiuoju žemaičių kunigaikščiu arba tiesiog seniūnu (Eiliuotoji Livonijos kronika naudoja terminą *eldeste*⁶).

1 Ibid., 108, 112–113, Gudavičius E. *Mindaugas*, Vilnius, 1998, p. 235, 241.

2 *Mindaugo knyga*, p. 69–70.

3 *Livländische Reimchronik*, p. 130 (4085–4110).

4 *Kuršo aktai/Acta Curoniae*, parengė, vertė ir komentavo T. Baranauskas, p. 103–105.

5 *Livländische Reimchronik*, p. 130 (4085–4088).

6 Ibid., p. 142 (4568).

Iš dalies tai buvo grįžimas prie archajiškos valdymo tvarkos, kurią, prieš įsigalint krikščionybei, praktikavo daugelis Europos genčių¹, įskaitant žemaičių kaimynus sembus². Būtent ši tvarka leido žemaičių bendruomenei vėliau laikyti save savivaldžia ir paklūstančia ne kokiam nors viešpačiui ar valdovui iš Dievo malonės, o tik savo pačių įstatymui ir tik laisva valia³. Bet kartu tai buvo naujovė, nes, sprendžiant iš 1249–1252 m. kovų eigų ir jų baigties, iki 1253 m. vasaros žemaičiai arba visai neturėjo vienasmenio vadovo, arba jo valdžia – jeigu priskirsime šias pareigas Vyktinui – buvo labai silpna. Tai nenuostabu: iki 1253 m. Mindaugas vykdė vienasmenio vadovo funkciją visos valstybės mastu, o kadangi valstybė buvo nedidelė, tarpiniai vyresnieji periferinių autonomijų lygmenyje nebuvo reikalingi. Tačiau 1253 m. vasarą Mindaugo funkcijas Žemaitijos ribose teko perimti Alminui, ir galima neabejoti, kad, susidarius tokiai ekstremaliai situacijai, jo rankose susitelkė didelės galios. Iš esmės naujai išrinktam žemaičių seniūnui turėjo tekti visų kolektyvinio valdymo organo sprendimų vykdymo priežiūra, o už tokių sprendimų nevykdymą – pvz., atsisakymą eiti į karą arba taikos pažeidimą – grėsė mirties bausmė⁴.

Kad Alminui pavyko įvesti Žemaitijoje griežtą tvarką ir drausmę, liudija ir jo karinė sėkmė: nei Durbės mūšis, nei kitos 1253–1261 m. laikotarpio žemaičių pergalės nebūtų buvusios įmanomos, jeigu kiekvienas kunigaikštukas būtų kovojęs, kaip į galvą šauna. Savo ruožtu karinės pergalės naująją tvarką legitimizavo ir įtikino visus, kad būtent ši tvarka yra geriausia.

1 Vaitkevičius V. „Raktas Romuvai“, in: *Liaudies kultūra*, 2003, Nr. 6 (93), p. 22–26.

2 *Livländische Reimchronik*, p. 123–124 (3769–3818).

3 Almonaitis V. *Žemaitijos politinė padėtis 1380–1410 m.*, p. 84.

4 *Livländische Reimchronik*, p. 123 (3791–3802), p. 141 (4620).

Treniota

Taigi 1261 m. žemaičiai grįžo į Lietuvos valstybės sudėtį pasi-
keitę – susitelkę, pasitikintys savimi ir savo vadovybe, o į centri-
nę valdžią žvilgčiojantys įtariai ir pasirengę imtis priemonių, jei
ši vėl sumanytų išduoti jų interesus.

Žemaičių sugrįžimas beveik iš karto sukūrė Lietuvoje dvival-
dystę: kadangi Mindaugas ir toliau nerodė noro pasišvęsti kovai
su kryžiuočiais, lyderio vaidmens ėmėsi jo seserėnas Treniota,
anksčiau aktyviai rėmęs žemaičius, o dabar pats pradėjęs nau-
dotis jų parama. Dvivaldystė dėsningai baigėsi perversmu, ir
1263 m. rudenį Treniota užėmė sostą¹.

Vis dėlto jo valdymas ilgai netruko. Maždaug po pusmečio
įvyko kontrperversmas, Treniota buvo nužudytas, o sostą užėmė
Mindaugo sūnus Vaišalgas. Padedamas savo sesers vyro Švarno
ir kitų Haličo-Volynės kunigaikščių jis sugebėjo įveikti opozici-
ją Aukštaitijoje (Deltuvoje ir Nalšioje)², tačiau žemaičių nelietė,

1 *Livländische Reimchronik*, p. 179 (6339–6353); *Mindaugo knyga*, p. 117.

2 *Mindaugo knyga*, p. 118.

palikdamas juos savo sąjungininkų Livonijos kryžiuočių¹ nuožūrai.

Taip žemaičiai vėl atsidūrė 1253 m. situacijoje. Kas jiems tuo metu vadovavo, neišku: kadangi, lyginant su 1253–1261 m. laikotarpiu, 1264–1268 m. žemaičių laikysena buvo daug pasyvesnė, galima įtarti, kad Almino jau nebebuvo tarp gyvųjų ir kad Žemaitija išgyveno lyderių kaitą. Antra vertus, tai, kad 1267 m., didžiąjai kuršių daliai pasidavus kryžiuočiams, žemaičiams vis dėlto pavyko išlaikyti savo pavaldume Ceklio ir Mėguvos žemes, byloja, jog jų savivalda nežlugo, o tai savo ruožtu reiškia, kad Alminą turėjo pakeisti kitas seniūnas.

1268 m. pavasarį žemaičiai sulaukė revanšo: Lietuvoje įvyko eilinis perversmas, ir sostą užėmęs Traidenis iš karto atnaujino karą su Vokiečių ordinu². Kadangi šis Lietuvos valdovas aiškiai vykdė žemaičių norus, peršasi prielaida, jog žemaičiai prisidėjo prie jo atėjimo į valdžią.

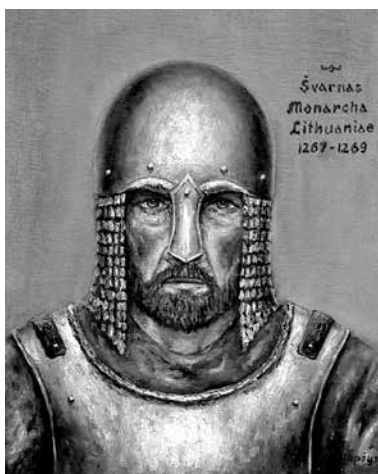
Kadangi tikslios Traidenio atėjimo į valdžią aplinkybės nežinomos, šią prielaidą verta panagrinėti nuodugniau. Kaip matėme, Lietuvoje tuo metu grūmėsi dvi sąlyginės partijos. Pirmoji buvo susitelkusi aplink Mindaugą, o vėliau – aplink jo sūnų Vaišalgą bei žentą Švarną, kuriam Vaišalgas perdavė valdžią maždaug 1267 m. viduryje. Šiai „partijai“ rūpėjo išsaugoti valdžią, todėl ji buvo linkusi palaikyti draugiškus santykius su Vokiečių ordinu ir netgi buvo pasiryžusi didelėms teritorinėms nuolaidoms. Tačiau 1267 m. jos politika patyrė triuškinamą moralinį *fiasco*: Čekijos karalius Pšemyslas Otokaras II, kurį Prūsijos kryžiuočiai atsikvietė malšinti prūsų sukilimo, sudarė su jais sutartį, pagal

1 *Livländische Reimchronik*, p. 196–198 (7144–7208).

2 Dubonis A. *Traidenis. Monarcho valdžios atkūrimas Lietuvoje*. Vilnius, 2009, p. 67.

Vaišalgas

Švarnas Danilovičius

kurią Lietuva turėjo būti bendromis pastangomis nukariauta ir prijungta prie jo valdų. Vėliau planas buvo pakeistas katalikiškos Lietuvos karalystės atkūrimo planu, o galiausiai žygis apskritai neįvyko³, bet vis tiek tapo aišku, kad, nepaisant visų tuometinių Lietuvos valdovų nuolaidų ir kitų draugiškumo demonstracijų, kryžiuočiai neatstos nuo Lietuvos valstybės tol, kol jos nesunaikins arba patys negaus deramo atkirčio. Švarnas tokio atkirčio duoti neketino: jis kartu su Vaišalgu išvyko į tėvoninį Haličą – taigi jų rėmėjai liko nusivylę ir sutrikę.

Šiame fone „partija“, kuri nuo pat pradžių pasisakė už be-sąlygišką kovą su kryžiuočiais, ir kurios branduolį bei pagrindinę smogiamąją jėgą, kaip matėme, sudarė žemaičiai, sulaukė netikėto paskatinimo iš užsienio. 1268 m. vasario 18 d. Šiaurės Rusios kunigaikščių koalicija sumušė Livonijos kryžiuočius prie Rakverės pilies, o mūsų didvyriu tapo andainykštis Mindaugo

3 Gudavičius E. *Kryžiaus karai ir Lietuva XIII amžiuje*. Vilnius, 1989, p. 152.

Daumantas Timofiejus

žudikas Daumantas, 1264 m. pabėgęs iš Lietuvos nuo Vaišalgo, bet paskui dėl savo karinių bei politinių sugebėjimų tapęs Pskovo kunigaikščiu¹. Pastebėtina, kad Livonijos magistrą nuo dalyvavimo Rakverės mūšyje atitraukė prie Dauguvos pasirodę lietuviai², ir šitie lietuviai turėjo būti žemaičiai. Traidenio perversmas greičiausiai dar nebuvo įvykęs – jo ženklų reikėtų laikyti Nalšios kunigaikščio Šiuikštos pasidavimą Rygos arkivyskupui tik 1268 m. balandžio 5 d.³ Tuo tarpu Žemaitija tvarkėsi savarankiškai, turėjo patyrusią kariuomenę, be to, Daumantas turėjo gerai pažinoti žemaičių kunigaikščius, netgi jeigu jų seniūnas iki to laiko ir pasikeitė. Kitaip tariant, rengdamasis žygiui į Rakverę, jis galėjo lengvai pakviesti žemaičius pulti Livoniją iš kitos pusės,

1 *Mindaugo knyga*, p. 118, 133–135.

2 *Livländische Reimchronik*, p. 206 (7589–7594); *Hermani de Wartberge Chronicon Livoniae* = *Vartberges Hermana Livonijos hronika*, no latīņu valodas tulkojis, priekšvārdu un komentārus sarakstījis Mugurēvičs Ē., Rīga, 2005, p. 59, 186.

3 Dubonis A. *Traidenis*, p. 67.

Traidėnis

juolab kad šiems buvo vieni juokai pasiekti Rygos apylinkes per sąjungininkų žiemgalių žemes.

Užsimezgęs bendradarbiavimas su įtakingais partneriais ir pergale pasibaigusi bendra operacija prieš Livonijos kryžiuočius galėjo pakelti žemaitiškosios „karo partijos“ prestižą ir sudaryti jai sąlygas perimti valdžią visoje Lietuvoje. Kadangi Pskovui grėsė Livonijos kryžiuočių kerštas, Daumantas perversmu buvo ypač suinteresuotas ir galėjo jį paremti. Bet kaip visa tai susieti su Traidėniu, kuris, kiek galim spręsti iš šaltinių, buvo kilęs iš Kernavės¹?

Čia turbūt verta atkreipti dėmesį į Lietuvos metraščių padavimą, pasak kurio, jaunystėje Traidėnis buvo pasiųstas valdyti jotvingių². Padavimas leidžia spėti, kad Traidėnis buvo kažkaip susijęs su Mindaugo-Živinbuto gimine, nes į valstybės periferiją paprastai būdavo siunčiami valdančiosios dinastijos nariai.

1 *Livländische Reimchronik*, p. 222 (8346–8350).

2 *Lietuvos metraštis. Bychovco kronika*, vertė, įvadą ir paaiškinimus parašė Rimantas Jاسas. Vilnius, 1971, p. 62.

**ĮSIGYKITE
KNYGĄ DABAR**

obuolys.lt